

Др Марко Б. МИЛЕТИЋ

Институт за савремену историју, Београд
Научни сарадник, marko.miletic@isi.ac.rs

Од Истока преко Запада до Југа: Армија у спољној политици Социјалистичке Југославије 1945–1958.

Апстракт: У раду се на основу архивске грађе, мемоарске и историографске литературе анализира узајамни однос армије и спољне политике. Рад је подељен у три хронолошке целине у којима су се пред југословенском спољном политиком појављивали нови хоризонти, а пред њеном армијом нови безбедносни изазови које је требало преваладати.

Кључне речи: Југославија, армија, спољна политика, Хладни рат, Исток, Запад, НАТО, Балкански пакт, Несврстани, војна сарадња

Увод

Крај Другог светског рата човечанству није донео дуго очекивани потпуни мир. Антифашистичка коалиција, нагризена још у току трајања рата, почела је по његовом завршетку да се распада. Низ противуречности, различити интереси, узајамно сумњичење, али пре свега идеолошке разлике између дојучерашњих савезника постале су непремостиве препреке за даљу сарадњу. Нестанком заједничког непријатеља, савезници су се окренули једни против других. Последице таквог развоја ситуације најбоље су се у првим послератним годинама виделе у Европи, „гвозденим завесом“ подељеној на Исток и Запад, који су се налазили под вођством две из рата произишле суперсиле – Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава. Настали поредак у међународним односима био је доминантан у наредним деценијама, а процеси који су се из њега изродили били су веома сложени и манифестовали су се кроз различите сукобе политичке, дипломатске, идеолошке и војне природе.

Период сукобљавања СССР-а и САД постао је у јавности познат под термином „Хладни рат“. Њега је најпре још 1945. године употребио Џорџ Орвел како би „представио глобалне ставове, уверења и друштвену структуру Совјетског Савеза и Сједињених Америчких

Држава, као незванично ратно стање које ће се изродити између ове две силе". Од Арне Вестада, познати историчар и истраживач поменуе епохе, каже да је термин *хладни рат* почео да се користи током 50-их година XX века „за описивање америчког схватања ратног стања са Совјетским Савезом: *агресиван однос без ратовања*".¹

Иако су две стране избегавале директно војно сукобљавање, постојећи *агресиван однос* довео је до тога да готово ниједан аспект човечанства није остао нетакнут, модификован, па чак и потпуно промењен услед претње ратом. Због тога је велики број држава, посебно европских, почео да троши огроман новац на опремање својих оружанских снага. Улога војне моћи у периоду хладног рата била је стално у порасту, а водеће светске силе заузимале су став да су политички преговори са другом страном могли успешно да се воде само уз поседовање велике војне снаге. У том погледу ни Југославија није представљала изузетак. У развој њене армије су уложени огромни материјални, интелектуални и људски ресурси, због чега је она све до распада државе била један од главних чинилаца како њене унутрашње тако и спољне политике.

Од краја рата до почетка сукоба са Информбироом

Опustoшена у рату, економски и демографски разорена, Југославија је у првим послератним годинама у СССР-у видела свог „природног заштитника, равноправног савезника, силу која на међународном плану треба да се заложи за југословенске циљеве и која треба да помогне процес преображаја југословенске државе и друштва”.² Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи, потписан између две државе 11. априла 1945. године, представљао је извор за развијање свестраних веза, али и темељ југословенске спољнополитичке оријентације. Био је то типски уговор утемељен на „принципима које је афирмисала савезничка антифашистичка коалиција и био је основа на којој су СССР и земље 'народне демократије' темељиле своју безбедност у послератној Европи”.³ Две државе су развијале везе у свим областима, а сарадња између њих одвијала се на најтешњим идеолошким, политичким, економским и војним односима.

1 Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat: Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, (Beograd: Arhipelag, 2008), 10–11.

2 Александар Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957): Искушења савезништва*, (Београд: Архипелаг, Институт за новију историју Србије, 2015), 14–15.

3 Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014), 47.

Завршетак ратних операција и почетак мирнодопског развоја Југословенске армије (ЈА) захтевао је велике материјалне издатке, јер је мање-више недостајало свега за њено професионално функционисање. Касарне су биле у лошем стању, многи војници су били, најблаже речено, неадекватно обучени за зиму, није било довољно хране, техника је била истрошена у рату итд. Власти су морале да учине велике напоре како би такво стање барем мало поправили. Пошто није била у могућности да то учини сама и без иностране подршке, југословенска влада се за помоћ обратила СССР-у.

Корене војне сарадње две стране налазимо у Другом светском рату, и то пре свега у 1944. години, када су Совјети започели са интензивном подршком Народноослободилачкој војсци Југославије (НОВЈ). Управо те године почели су сви видови сарадње (испоруке наоружања, школовање југословенских старешина у СССР-у и долазак совјетских саветника у Југославију) који су по завршетку рата доживели свој врхунац. Осетнија помоћ у наоружању почела је да стиже после Титове посете Москви у септембру 1944. године. Наиме, према споразуму који је тада потписан, СССР је прихватио обавезу да потпуно преоружа 12 дивизија НОВЈ-а, што је у највећој мери и извршено до краја те године. Помоћ је наставила да пристиже и наредних година, све до лета 1947. када су две стране потписале комерцијални уговор о купопродаји оружја и војне опреме. У периоду од септембра 1944. до почетка реализације поменутог уговора СССР је Југославији у виду помоћи испоручио: 152.201 пушку, 35.426 пиштоља/револвера, 87.454 аутомата, пушкомитраљеза и митраљеза, 4.554 минобацача различитих калибра, 3.797 противтенковских пушака, 170 противтенковских топова, 1.315 пољских топова, 36 хаубица, 130 тенкова и других борбених возила, 770 авиона и др. Осим тога, стигло је 109.221 блуза, 107.378 панталона, 109.644 шињела, 125.000 пари ципела итд. Укупно се радило о 537 различитих ставки.⁴

С обзиром на безбедносне изазове са којима се Југославија сусретала у првим послератним годинама (сукоб око Трста и Јулијске крајине и грађански рат у Грчкој), због чега су њене границе често повређиване преласком војника суседних држава на њену територију или прелетом непријатељских авиона кроз њен ваздушни простор, као и због застарелости и истрошености постојећег оружја и ратне технике, југословенски државни и војни врх је донео одлуку да своје потребе за новим и савре-

⁴ Војни архив (ВА), фонд Југословенска народна армија (ЈНА), 288–3–10, *Списак опреме и наоружања примљеног из СССР-а од 9. маја 1945. до примања материјала уговором од 30. јуна 1947. године*; Војан В. Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2014), 86; Марко Б. Милетић, *Политика одбране Југославије (1945–1959)*, (Београд: Институт за савремену историју, Медија центар „Одбрана“, 2022), 202–203.

меним средствима задовољи куповином у иностранству. Као логичан партнер у том послу појавио се СССР, с обзиром на то да је преоруђавање совјетским наоруђањем већ започело. С тим у вези, током 1946. године руководећи органи ЈА су донели одлуку да преоруђају и попуне „совјетским наоруђањем, опремом, муницијом, горивом и мазивом сву сухопутну армију (осим КНОЈ-а и Милиције), све стрељачке делове морнарице, део обалске артиљерије”, као и да испуне „10-годишњи план изградње ратне флоте и 3-годишњи план преоруђавања обалске артиљерије, те попуне материјалом постојеће делове ваздухопловства”.⁵

То питање је најпре покренуо Тито током сусрета два државна врха у Москви у мају и јуну 1946. године. Пошто је саслушао југословенске захтеве, Стаљин се у начелу сложио са њима.⁶ Преговори о конкретизацији договора постигнутог на највишем нивоу трајали су наредних годину дана. Југословени су тражили да преоруђају читаве армије по деловима (дивизијама, пуковима), док су Совјети инсистирали на бројчаном давању, без обзира на комплетност јединица. Била је то основна тачка спорења две стране. Осим тога, југословенска страна није била задовољна ни чињеницом да су Совјети одбили да продају неке типове савременијег наоруђања.⁷

Упркос спорењима, Споразум о давању на кредит наоруђања и војно-техничких потреба од стране Владе Савеза Совјетских Социјалистичких Република Влади Федеративне Народне Републике Југославије потписан је 30. јуна 1947. године. Совјети су се споразумом обавезали да у току исте године испоруче Југославији на кредит наоруђање и војну опрему у вредности од 78.000.000 америчких долара са каматом од 2% годишње. Кредит је дат на рок од десет година. До почетка сукоба Југославије и СССР-а у пролеће 1948. године извршене су готово све испоруке предвиђене споразумом. Југославија је добила: стрељачко наоруђање, минобацаче, артиљеријска оруђа, пешадијску и артиљеријску муницију, различити прибор, нишанске справе, ЗИП-ове за оруђа и бацаче, мазиво, радионице, вучне возове и приколице, тенковско наоруђање и опрему, авионе, авионске моторе, наоруђање и муницију, специјална возила, опрему за хидрометеоролошку службу, чамце, минско-

5 Цитирано према: Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 88.

6 Забелешка о разговору председника Савета министара СССР Ј. В. Стаљина са југословенском владином делегацијом на челу са председником Савета министара ФНРЈ маршалом Ј. Б. Титом, *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, приређивачи Љубодраг Димић и други, (Београд: Министарство спољних послова Републике Србије–Министарство иностраних послова Руске федерације, 2010), 108.

7 Архив Југославије (АЈ), фонд 837, Кабинет председника Републике (КПР), I-3-a/101-4, Материјали у вези са посетом Никите Сергејевича Хрушчова Југославији – Документација уз тему – Помоћ и куповина наоруђања и опреме у СССР-у за ЈНА од 1944. до 1948. године. Више о преговорима у: Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*.

торпедно наоружање, средства за везу, сигнално-оптички материјал, хидрогенско-навигациону, инжињеријску, хемијску, интендантску, медицинску и ветеринарску опрему, погонски материјал и топографске карте. У бројевима, радило се о 54.792 пушке, 21.918 пиштоља, 353 минобацача, 823 топа, 220 хаубица, 308 тенкова, 115 авиона итд. Од значајнијих ствари није испоручено само 12 торпедних чамаца.⁸

Југословени су се после отпочињања сукоба две стране жалили да је велики део купљеног материјала био произведен и употребљаван током Другог светског рата, па после тога „префарбан и дотеран и испоручен као нов”.⁹ Упркос томе, материјал који је из СССР-а испоручен Југославији, пре свега артиљеријско и пешадијско наоружање, „остао је у употреби или стоковима ЈНА и у наредним деценијама”.¹⁰ Колико је у југословенским плановима куповина наоружања из СССР-а била значајна, најбоље показује и ратни план за случај рата са Западом израђен 1947. године, тј. његова варијанта *Максимум*. Реч је о мегаломанском и нереалном плану рађеном на бази даљих очекиваних набавки наоружања у СССР-у, до којих услед почетка сукоба две стране није дошло.¹¹

* * *

Прелазак са герилског на фронтални начин рата и повећани прилив бораца током 1944. године условили су код НОВЈ-а већи број организационих и материјалних проблема. Из тог разлога донета је одлука да се од Совјетског Савеза затраже војни саветници који би помогли да се они превазиђу. Први совјетски саветници, њих 117, у Југославију су стигли у септембру 1944. године. Били су распоређени у 1. пролетерски и 12. корпус, као и у главне штабове Србије, Војводине и Македоније, Артиљеријско одељење Врховне команде, 1. и 2. артиљеријску бригаду, четири артиљеријске школе и Централну артиљеријску базу у Београду. Према договору две стране, требало је да се совјетски саветници у Југославији задрже три месеца.¹²

8 АЈ, 837, I-3-a/101-4, Материјали у вези са посетом Никите Сергејевича Хрушчова Југославији – Споразум о давању на кредит наоружања и војно-техничких потреба од стране Владе Савеза Совјетских Социјалистичких република Влади Федеративне Народне Републике Југославије.

9 АЈ, 837, I-3-a/101-4, Материјали у вези са посетом Никите Сергејевича Хрушчова Југославији – Документација уз тему – Помоћ и куповина наоружања и опреме у СССР-у за ЈНА од 1944. до 1948. године.

10 Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 90–91.

11 Више о томе, видети: Aleksandar Životić, „Zašto je reorganizovana Jugoslovenska armija 1948? Ratni plan 'Maksimum'”, *Istorija 20. veka* 1/2008, 57–70; Милетић, *Политика одбране Југославије*, 116–124.

12 Nikola Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, (Београд: Institut za savremenu istoriju, 1988), 28; Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*, 27–28.

Кратак рок предвиђен за рад совјетских војних саветника у Југославији није могао значајније да помогне у реализацији процеса претварања јединица НОВЈ-а из герилских формација у савремену армију способну да води фронталне операције. Због тога је Јосип Броз Тито средином новембра 1944. молио Стаљина да у Југославију пошаље нове војне саветнике који би имали задатак да домаћинима пруже помоћ приликом формирања Генералштаба, три главна штаба, десет штабова корпуса и тридесет штабова дивизија. Осим тога, тражени су и саветници способни за рад и организацију у централној војној команди, оперативним и организацијско-мобилизацијским пословима, ваздухопловству, артиљерији, инжињерији, противваздушној одбрани, оклопно-механизованим јединицама, вези, коњици, пограничним јединицама, обавештајној и контраобавештајној служби, војном школству, интендантској, санитетској, ветеринарској и саобраћајној служби и др. Укупно је тражено 222 саветника. Тито је свој захтев правдао потребом да се у Југославији што пре створи модерна армија, иако је признавао да се радило о великом броју људи.¹³

После неколико месеци и још једне молбе коју је током разговора са Стаљином изнео Андрија Хебранга, тада члан Националног комитета ослобођења Југославије, Совјети су 10. фебруара 1945. одлучили да у Југославију пошаљу 111 војних саветника, тј. половину од оног броја коју је у новембру претходне године тражио Тито. Задатак совјетских саветника је био „указивање помоћи југословенском војном командовању о питањима везаним за организацију оружане силе, као и у погледу наставе и обуке првенствено официрског кадра на основу савремених ратних искустава, с посебним уважавањем југословенских особености и карактеристика југословенског ратишта”.¹⁴

По завршетку рата, Југословенска армија је формацијски почела да се изграђује по узору на Црвену армију. Из тог разлога потреба за ангажовањем совјетских војних саветника била је још већа. Југословенска страна је молила да јој се упуте 162 саветника за: генералштаб; команде армија, позадине, артиљерије, оклопне дивизије; тенковске и моторизоване јединице; ваздухопловство; војне школе; противавионску одбрану; инжињерију; везу; коњицу, инспекцију ПХЗ-а; морнарицу; и војну индустрију. Ни овога пута у Југославију нису стигли сви тражени саветници.¹⁵ Према подацима Организацијског одељења Гене-

13 Писмо Ј. Б. Тита Ј. В. Стаљину од 17. новембра 1944, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945: Документи и материјали*, приређивачи Бранко Петрановић и други, (Београд: Савезно министарство за иностране послове–Војноисторијски институт, 1996), 617–619.

14 Из Забелешке о разговору председника ССНК СССР Ј. В. Стаљина са шефом делегације НКОЈ А. Хебрангом, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945: Документи и материјали*, 655–666; Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*, 36–37.

15 Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*, 37.

ралштаба ЈА, на дан 31. децембра 1945. у земљи је било 115 совјетских војних стручњака.¹⁶

Југословенска страна је пред совјетску страну постављала захтеве за новим војним саветницима и током 1946. и током 1947. године. Радећи анализу у пролеће 1947, службе Генералштаба ЈА су закључиле да је и даље потребно њихово ангажовање, па чак и повећање броја људи, с обзиром на то да је присутни број совјетских војних саветника био мањи од оног утврђеног у јесен 1945. године. Наиме, од предвиђених 176, у Југославији се налазило свега њих 90. Иако је пре свега генерал Коча Поповић, као начелник Генералштаба ЈА, у току 1947. неколико пута молио за слање нових саветника у Југославију, Совјети су остали неми и нису излазили у сусрет југословенским захтевима.¹⁷

Крајем 1947. и почетком 1948. године, у време када односи две стране почињу да улазе у кризу, из Југославије су се први пут чули гласови да би број совјетских војних саветника у ЈА требало да се смањи. Из Москве је стигао потпуно неочекиван одговор у коме је совјетска страна нудила повећање броја својих саветника. Такву понуду ипак морамо да посматрамо кроз призму кризе у коју су улазили односи две стране, па је она, стога, вероватно била више вербалне него стварне природе.¹⁸ Сукоб који је почео да се распламсава почетком 1948. године на крају је довео до одласка совјетских саветника из Југославије. С тим у вези, генерал Алексеј Барсков, главни совјетски војни саветник у Југославији, обавестио је 18. марта 1948. генерала Кочу Поповића да је совјетска влада одлучила да до 1. априла повуче све војне стручњаке из Југославије.¹⁹ Совјетски војни саветници су свој рад прекинули већ 19. марта и по утврђеном распореду напустили Југославију у наредних недељу дана.²⁰ Уследило је међусобно оптуживање две стране о кривици за разлоге који су довели до повлачења совјетских официра из ЈА, али је то већ била ствар ширег међупартијског, а касније и међудржавног сукоба двеју земаља.²¹

16 ВА, ЈНА, 49–3–21, Акт Организацијског одељења Генералштаба ЈА стр. пов. бр. 1158 од 31. децембра 1945. године – Списак руских официра, инструктора у јединицама ЈА.

17 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Строго поверљива политичка архива (СППА), 1947, ф. 4, д. 270, Писмо генерал-лајтнанта Бранка Пољанца генерал-лајтнанту Славину од 11. марта 1947. године; ДАМСПРС, СППА, 1947, ф. 4, д. 277, Писмо генерал-лајтнанта Бранка Пољанца генерал-лајтнанту Славину од 11. априла 1947. године; ДАМСПРС, СППА, 1947, ф. 4, д. 311, Писмо генерал-мајора Рада Хамовића совјетском генералштабу од 2. јуна 1947. године; Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*, 39–43.

18 Исто, 43.

19 Историјски архив Београда (ИАБ), фонд 1603, Легат Константина Коче Поповића и Лепе Перовић, кутија 3, Белешка од 18. марта 1948. године.

20 Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*, 57.

21 АЈ, фонд 836, Канцеларија маршала Југославије (КМЈ), I–3–а/655, Писмо Ј. Б. Тита упућено В. М. Молотову од 20. марта 1948; АЈ, 836, I–3–а/655, Писмо ЦК СКП(б) у-

Иако је у старијој југословенској историографији било речи о хиљадама совјетских саветника у Југославији, новија истраживања су показала сасвим другачију слику. Према истраживању др Бојана Димитријевића, органи Контраобавештајне службе (КОС) ЈА су 1950. године идентификовали „укупно 196 саветника који су били ангажовани код ЈА“. Иста служба је 1954. године изнела податак о „преко 350 саветника“ који су били у Југославији 1948. године. Но, оперативци КОС-а су тада забележили и да се „тачан број није дао установити, јер су се (саветници) често мењали и кретали под разним именима”.²² Према свим подацима које смо имали на располагању, наша је процена да ни у једном тренутку у Југославији није било више од 150 совјетских војни саветника. Колико год да их је било, совјетски војни саветници дали су велики допринос изградњи, реорганизацији и модернизацији ЈА и њеној спремности да одговори на безбедносне изазове државе у првим послератним годинама. Иако често „бахати“ у свом понашању, „присутни у готово свим родовима и службама, командама стратегијског и оперативног нивоа, као и војним школама, они су у југословенској средини учвршћивали модерне погледе на војну организацију”.²³

Осим кроз рад војних саветника у Југославији, Совјети су велики утицај на развој ЈА имали и кроз школовање југословенских официра у својим војним школама, училиштима и академијама. Кроз њих је пре почетка сукоба две стране, према подацима из Историјата персоналне службе ЈА, прошло 5135 слушалаца, рачунајући ту и оне који су на школовање и обуку отишли још током 1944. године. Истраживања обављена у Архиву Југославије показала су да је у послератном периоду од октобра 1945. до фебруара 1948. године, када је на састанку Политбироа ЦК КПЈ одлучено да се обустави даље слање официра у СССР, на школовању било 1897 југословенских слушалаца. Осим њих, пут Совјетског Савеза је у септембру 1945. године отишло и 90 дечака узраста 9 до 12 године који су послати у Суворовске школе.²⁴

* * *

Осим са СССР-ом, Југославија је у периоду до почетка сукоба са Информбироом успоставила блиске односе и са другим земљама Совјетског блока, нарочито са Албанијом. Иако су везе успостављене још током трајања Другог светског рата, оне су интензивно почеле да се развијају

пућено ЦК КПЈ од 27. марта 1948; АЈ, 836, I-3-а/655, Одговор ЦК КПЈ упућен ЦК СКП(б) упућен 13. априла 1948; АЈ, 836, I-3-а/655, Писмо ЦК СКП(б) упућено ЦК КПЈ од маја 1948.

22 Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 92.

23 Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*, 70.

24 Милетић, *Политика одбране Југославије*, 380–383.

по његовом завршетку. Везе са овим двама државама почеле су да се развијају још током Другог светског рата, о чему је већ писано у домаћој историографији. Уговор о пријатељству и узајамној помоћи две стране су потписале 9. јула 1946. године, чиме су државе ступиле и у војно савезништво, с обзиром на то да је трећи члан уговора дефинисао да „ако би једна од Високих Страна Уговорница била нападнута од кога са циљем угрожавања независности, поробљавања или одузимања извесних делова територије, друга Висока Страна Уговорница без одлагања пружиће јој војничку и сваку другу помоћ свим расположивим средствима”.²⁵

Иако је и сама била прималац војне помоћи из СССР-а, Југославија је у првим поратним годинама на себе преузела обавезу организовања и снабдевања албанских оружаних снага. С тим у вези, Југославија је Албанији предала већи број тенкова, артиљеријских оруђа, бродова, стрељачког наоружања, инжињеријске опреме и опреме за везу, као и различите врсте муниције. Према подацима југословенске владе, у току 1945. и 1946. Албанији је бесплатно испоручено војног материјала у вредности од 183.311.533 динара.²⁶ Југославија је Албанији велику помоћ пружица и на пољу школовања и обуке њених војних кадрова.²⁷ Ипак, најконкретнија помоћ проистекла из раније цитираног члана Уговора о пријатељству и узајамној помоћи било је борбено ангажовање 113. ловачког пука Југословенског ратног ваздухопловства, који је током лета 1947. године три месеца штитио албански ваздушни простор од сталних упада грчких авиона.²⁸

* * *

Јачање Југословенске армије, њено мирнодопско устројавање и модернизација кроз ослонац на СССР, имали су у првим послератним годинама задатак да олакшају међународни положај земље која се налазила на рубу зараћених страна у Европи. Другим речима, подизањем борбене готовости армије требало је предупредити безбедносне претње са којима се Југославија сусретала у првим послератним годинама, као што су били нерешено питање Трста и Јулијске крајине и грађански рат у Грчкој, тим пре што је у овим секторима армија неретко била ангажована и у борбеним условима.²⁹ Због тога је непријатељу требало дати до знања да

25 Цитирано према: Bojan B. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta: Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945–1958*, (Beograd: Službeni list SCG, 2005), 66.

26 АЈ, фонд 50, Председништво Владе ФНРЈ (ПВФНРЈ), 57–120, Сумарни преглед материјала предатог Албанији; Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta*, 85.

27 Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945–1961)*, (Београд: Архипелаг–Институт за новију историју Србије, 2011), 160–161.

28 Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta*, 75–76.

29 Више о томе, видети: Bogdan C. Novak, *Trieste 1941–1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle*, (Chicago: University of Chicago Press, 1970); Bojan Dimitrijević,

је ЈА организационо и технички ојачала и да би у евентуалном сукобу ширих размера била способна да успешно брани државну територију.

Приближавање Западу и војна сарадња са земљама НАТО-а

Раскид војне сарадње Југославије и Совјетског Савеза донео је југословенској страни низ проблема. Обустава испоруке наоружања одмах се осетила и у готово свим родовима Копнене војске, али посебно у ратном ваздухопловству. Тада још увек мали капацитети југословенске војне индустрије нису могли да произведу потребно наоружање и војну опрему нарочито за оклопне, артиљеријске, аутомобилске, противавионске и ваздухопловне снаге које су биле ударна снага ЈА. С друге стране, ситуацију је додатно компликовала чињеница да су совјетски војни саветници у току боравка у Југославији били у могућности да сагледају и изузетно добро упознају структуру, распоред и организацију ЈА. На тај начин могући непријатељ је располагао релевантним информацијама које су биле од виталне важности за одбрану Југославије.³⁰ Осим тога, сукоб са Информбироом је довео земљу у готово потпуну изолацију. Ослонац који је имала у Совјетском Савезу је изгубљен, док су односи са земљама Запада још увек били на изузетно ниском нивоу, због раније помињаних сукоба око Трста и Јулијске Крајине и грађанског рата у Грчкој. Југославија се због такве ситуације у другој половини 1948. и у току 1949. године суочавала са бројним проблемима, међу којима су најзначајнији били могућност војне агресије на земљу са Истока,³¹ економске потешкоће и глад настала услед суша и слабог приноса житарица. Говорећи о томе, професор Бранко Петрановић је оценио да се „Југославија нашла усамљенија 1948. него 1941. године, јер је тада имала отвор према Грчкој, као и декларативна обећања помоћи од демократских великих сила“.³²

Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945–1954: Vojno-politički aspekt*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009); Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012); Милан Ристовић, *На прагу Хладног рата: Југославија и грађански рат у Грчкој (1945–1950)*, (Београд: Филозофски факултет, 2016).

30 Bojan B. Dimitrijević, „Jugoslovensko-sovjetski vojni odnosi 1945–1948“, *Istorija 20. veka* 1/1997, 95–96.

31 О могућности напада са Истока, видети: Laszlo Ritter, „War on Tito's Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategies“, у: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, у: Nemanja Milošević, (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008), 251–281; Aleksandar Životić, „Strah ili realnost? Mogućnost sovjetske vojne intervencije u Jugoslaviji 1948–1953“, *Istorija 20. veka* 1/2022, 107–128; Милетић, *Политика одбране Југославије*, 66–75.

32 Бранко Петрановић, Сава Даутовић, *Велика шизма: Четрдесетосма*, (Подгорица: ЦИД, 1999), 64.

Суочена са многобројним проблемима, Југославија је у првој половини 1949. године била пред сломом. Свестан тога, југословенски државни врх је одлучио да помоћ за излаз из такве ситуације потражи на Западу, који је временом повећавао своје симпатије према Београду, што је даље резултирало и конкретним корацима америчке администрације. Наиме, крајем 1949. године Савет за безбедност САД је одобрио да се Југославији упути помоћ у оружју уколико она то буде затражила, а све под условом да буде нападнута од стране СССР-а и других источноевропских држава.³³ Поменута ограничења била су последица чињенице да су амерички Генералштаб и Министарство одбране још увек били против идеје о војној подршци Југославији.³⁴ Током наредне године почело се интензивније мислити и даљем јачању подршке. О томе сведочи и писмо председника САД, Харија Трумана, упућено истакнутим представницима Конгреса и Сената, у коме је нагласио да би „маршалу Титу требало пружити подршку какву ми са становишта заштите наших стратегијских и политичких интереса на том подручју сматрамо за потребно“. Он је сматрао и да је „отпадање Тита од контроле Кремља“ био „први пораз совјетског империјализма“ и да као такав „представља један значајни политички симбол“. Осим тога, Труман је у писму истакао да би „Југословенска армија могла да буде значајан елемент у одбрани Западне Европе против совјетске агресије“.³⁵ После таквог иступа свог председника дошло је и до промене у односу америчког Генералштаба према југословенском питању, па је све више преовладавало мишљење да је Југославију требало одмах војно помоћи како би се она успешно одупрла совјетским притисцима.³⁶

Страх од могуће инвазије са Истока, посебно изражен после почетка рата у Кореји средином 1950. године,³⁷ али и све интензивнији оружани инциденти на границама са земљама Информбироа,³⁸ натерао је југословенски војни и државни врх да хитно започне преговоре о војној помоћи са Западом, с обзиром на то да му идеја о њеном добијању тек пошто би Југославија била нападнута није била прихватљива. Повећање војне моћи као мера за одвраћање могућих без-

33 Bojan Dimitrijević, „Југославија и НАТО 1951–1958: Skica intenzivnih vojnih odnosa“, u: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, ur. Slobodan Selinić, (Београд: Институт за нову историју Србије, 2008), 255.

34 Драган Богетић, „Војни преговори Југославије са Западом у светлу опасности од оружане интервенције источноевропских држава“, *Војноисторијски гласник* 1–2/2008, 88.

35 АЈ, 836, I–3–b/792, Писмо Харија Трумана истакнутим члановима представничког дома и Сената о политици САД према Југославији (1950).

36 Милетић, *Политика одбране Југославије*, 35.

37 Више о томе, видети: Aleksandar Životić, „Insistiranje na principima? Jugoslavija i počeci rata u Koreji (1950–1951)“, *Annales, Series Historia et Sociologia* 4/2015, 593–600.

38 Више о томе у: Марко Б. Милетић, „Инциденти на границама између Југославије и земаља Информбироа (1948–1955)“, *Токови историје* 2/2020, 185–208.

бедносних претњи Совјетског Савеза била је хитна и наметнула се као императив.

Први контакти Југословена и Американаца по питању војне помоћи успостављени су током 1950. године, када су током неформалних разговора обе стране проверавале могућности реализације тог посла. Крајем те године дошло је до конкретизације разговора, пошто је у Вашингтон на преговоре са Светском банком отпутовала југословенска привредна делегација у којој се налазио и Владимир Велебит. Он је наводно „самоиницијативно” у сусрету са америчким званичницима покренуо питање војне помоћи Југославији и том приликом наишао на позитиван одговор, у коме му је предочено да су САД биле спремне да Југославији бесплатно испоруче веће количине наоружања и војне опреме, због чега је предложено да у Вашингтон дође и један југословенски официр који би образложио потребе своје земље. По Велебитовом повратку у земљу одржано је неколико састанака на којима су поред њега учествовали највиши државни, партијски и војни функционери: Јосип Броз, Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Иван Гошњак и Коча Поповић. Том приликом је договорено да се прихвати америчка понуда за добијање оружја и у том смислу Генералштаб ЈА је добио задатак да састави листу потребног материјала. Тада је одлучено и да пут Вашингтона крене генерал Коча Поповић, тада начелник Генералштаба ЈА.³⁹

Генерал Коча Поповић је у Вашингтон стигао 15. маја 1951. године, после низа припремних радњи. У наредних нешто мање од месец дана одржано је 12 састанака између две делегације, након чега је 13. јуна потписан Меморандум о споразуму. Две стране су постигле договор да САД најкасније у року од 90 дана Југославији испоручи ограничене количине војне опреме. Осим тога, Сједињене Америчке Државе су се обавезале да припреме и додатну војну помоћ коју је требало да испоруче у року од шест месеци. Меморандумом је било предвиђено и да у најскоријем времену буде одржана техничка конференција војних стручњака две стране на којој је требало да се разговара о предложеним листама за војну опрему. Циљ одржавања те конференције био је да се обезбеди да се „најважније врсте војне опреме испоруче ФНРЈ што је могуће пре пошто буде закључен билатерални уговор”. Последње две тачке Меморандума односиле су се на договор о школовању југословенских официра, подофицира и техничара у школама у САД или у америчкој окупационој зони у Немачкој, као и на препоруку да војни представници две стране одржавају конференције на којима би размењивали мишљења и

39 Ivan Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD 1948-1961*, (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2012), 142-150; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu: Odnosi sa velikim silama 1949-1955*, (Zagreb: Globus, 1988), 232-233.

гlediшта „о питању најефикасније оперативне сарадње”, а све у циљу појачавања одбране против евентуалне агресије СССР-а.⁴⁰

На путу ка Београду генерал Коча Поповић се на кратко задржао најпре у Лондону, а затим и у Паризу, где се сусрео са низом представника британске и француске војске и државе. Осим тога, током боравка у Паризу он се састао и са америчким генералом Двајтом Ајзенхауером, главнокомандујућем НАТО-у. У њиховом разговору било је речи о многобројним питањима, међу којима су се истакла два: 1) Да ли би се Југославија као комунистичка земља борила против СССР-а заједно са војскама Запада уколико би дошло до рата; 2) Да ли је Југославија била спремна да приступи координацији планирања одбране са чланицама НАТО-а и с тим у вези да ли би ЈА после добијања војне помоћи била способна да брани простор „Љубљанских врата”, који је имао изузетно важан стратешки положај за Западни војни савез. Генерал Поповић је на ова питања одговорио потврдно.⁴¹ На тај начин завршена је мисија генерала Коче Поповића, која је била кључна за реализацију процеса приступања Југославије систему западне војне помоћи.

У наредним месецима одржане су најпре техничке конференције у Пентагону, на којима је конципиран први годишњи план војне помоћи у коју су улазиле испоруке наоружања и војне опреме, као и школовање југословенског старешинског кадра. За коначно заокруживање целог процеса значајне су биле и посете двојице високих америчких званичника Југославији. Најпре је у Београд стигао Арвел Хариман, спољнополитички саветник председника Харија Трумана, а затим и генерал Лејтон Колинс, начелник Здруженог генералштаба америчке копнене војске, чија је посета била пресудна за крајњи биланс преговора две стране. Генерал Колинс је у Београд стигао са јасним инструкцијама добијеним од Двајта Ајзенхауера – да је обим војне помоћи морао да буде у складу са доприносом који би ЈНА могла да пружи на јужном крилу одбране НАТО-а.⁴² Осим тога, он је, према инструкцијама добијеним од ЦИА, требало да инсистира на решавању једне од највећих препрека за постизање договора о војној помоћи – питање габарита, мандата и назива америчке војне мисије у Југославији.⁴³

Разговори које је Колинс имао са југословенским представницима, како у Генералштабу ЈА⁴⁴ тако и код Тита⁴⁵, отклонили су и

40 ВА, ЈНА, инвентарски бр. 2958, д. 29, Меморандум о споразуму; Александар Животић (приређивач), *Вашингтонска конференција 1951: Југословенско приближавање САД*, (Београд: Завод за уџбенике, Институт за новију историју Србије, 2015), 392–393.

41 Животић, *Вашингтонска конференција*, 47–49; Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD*, 173–176.

42 Larijen M. Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, (Beograd: VMG, 2003), 155–156; Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD*, 226.

43 О америчкој војној мисији у Југославији, видети: Бојан Димитријевић, „Америчка војна мисија – АМАС у Југославији 1951–1958”, *Дипломатија и безбедност* 2/2022, 221–242.

44 ВА, ЈНА, 14–6–1, Конференција у Генералштабу ЈА са генералом Колинсом (стенограм).

последње препреке на путу постизања споразума о војној помоћи, а у наредних месец дана завршене су и све припреме за његово потписивање. Председник САД, Хари Труман, упутио је 9. новембра 1951. године писмо Конгресу у коме је најавио да је са Југославијом постигнут договор о војној помоћи „у циљу да се повећа материјална способност Југославије за самоодбрану”.⁴⁶ Неколико дана касније, 14. новембра, у Београду је закључен Споразум о војној помоћи између влада САД и Југославије. Споразум су потписали Јосип Броз Тито с једне и Џорџ Аллен, амерички амбасадор у Београду, с друге стране.⁴⁷

Сједињене Америчке Државе су се потписаним споразумом обавезале да уступе Југославији војну опрему и материјале, али и да пруже различите услуге и другу помоћ. С друге стране Југославија је прихватила да у земљу прими америчку војну мисију која би надгледала употребу наоружања и опреме добијене од САД. Осим тога, споразумом је дефинисана и југословенска обавеза да суделује у „унапређењу међународног споразумевања” и „у одржавању светског мира”, као и да доприноси „развоју и одржавању своје сопствене одбрамбене снаге и одбрамбене снаге слободног света” у оквиру својих могућности.⁴⁸ У пракси, то је значило посредну обавезу координације са НАТО-ом, мада то није јасно изражено с обзиром на тежак спољнополитички положај Југославије и њен сукоб са источноевропским државама.⁴⁹

Према речима историчара др Ивана Лаковића, споразум две стране је „у том тренутку представљао консензус који је донио многе контроверзе на објема странама, јер је и по свом духу и по својој садржини представљао несвакидашњи примјер политичког споразумјевања у времену када је Хладни рат већ увелико наметнуо правила војно-дипломатског размишљања и дјеловања“. У ери Хладног рата био је ово „први примјер директне војне сарадње двају идеолошки различитих субјеката који није темељен на комерцијалној основи, већ на савезништву и осјећају барем тренутне угрожености”.⁵⁰

С обзиром на стратегијске планове НАТО-а на југу Европе у којима је Југославија имала задатак да затвара правац Љубљанских врата, програмима војне помоћи било је предвиђено да се комплетно преоружа „За-

45 Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO (1951–1957)*, (Beograd: Tricontinental, Vojska, 2003), 32–34; Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD*, 214–215.

46 Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, 33; Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD*, 215.

47 AJ, 836, I–2–a/67, Стенографске белешке разговора маршала Тита и амбасадора Алена приликом потписивања уговора о војној помоћи.

48 AJ, фонд 40, Привредни Савет Владе ФНРЈ (ПСВФНРЈ), 191–322, Споразум између Владе Федеративне Народне Републике Југославије и Владе Сједињених Америчких Држава о војној помоћи од 14. новембра 1951. године.

49 Милетић, *Политика одбране Југославије*, 233.

50 Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006), 58–60.

гребачка армија” јачине три корпуса од по три дивизије. До краја програма извршено је преоружавање армијских делова, корпусних делова за два корпуса, 8 комплетних дивизија и добијена муниција за око 65 дана рата. Добијене су знатне количине пешадијског наоружања, инжињеријске опреме и артиљеријског оруђа (укупно 1857 топова и хаубица различитих калибара), као и велики број оклопних возила, међу којима је било 319 тенкова *М47 Патон*, који је припадао послератној генерацији тенкова, у јединице ЈНА је стигао само 15 месеци пошто је уведен у наоружање америчке војске. У квалитативном смислу највише је профитирало ваздухопловство, које је опремљено млазним авионима типа *Ф-84Г Тандерџет* и *Ф-86Е Сајбр*, *РТ-33*, *Т-33*, као и клипним авионима *Ф-47Д Тандерболт*, транспортним авионима *Ц-47*, хеликоптерима *С-51*, радарским мрежама, резервним деловима, муницијом, ракетама и бомбама за тромесечну ратну резерву. Најмање готових средстава добила је Југословенска ратна морнарица, свега 4 пловила (1 патролни брод и миноловац). Ипак, од примљеног додатног материјала домаћа бродоградилница су потпуно или делимично опремила велики број југословенских ратних бродова: разарач *Сплит*, четири ескортна разарача, 24 мања патролна брода, 6 већих патролних бродова, 72 торпедна чамца, 28 средњих и мањих миноловаца, 6 већих миноловаца, 15 артиљеријских сплави, 12 минерских сплави, 24 речна миноловца, 3 речна патролна чамца, 18 обалских патролних чамаца, 31 помоћни брод и 1 речни оклопни чамац.⁵¹

Наоружавање ЈНА са Запада требало је у прво време да буде фактор одвраћања од могуће совјетске оружане интервенције у Југославији. Међутим, како је време пролазило и како се мењала међународна ситуација, војна помоћ је служила као нека врста коректива у политици југословенско-совјетског приближавања.⁵²

Смањивање опасности од могућег совјетског напада после Стаљинове смрти и почетак процеса нормализације односа Југославије и СССР-а довео је постепено да гашења програма војне помоћи. После потписивања Београдске декларације и званичног измирења Југославије и СССР-а, Западу је постало јасно да војна помоћ за Београд више не представља потребу као што је био случај само неколико година раније. С друге стране, Југославија више није била спремна да се одриче било ког сегмента своје спољне политике како би примала војну помоћ са Запада. У таквој атмосфери она је наставила да функционише и током наредне две године, истина, у далеко мањем обиму него ранијих година, да би 6. децембра 1957. Јосип Броз саопштио Џејмсу Ридлбергеру, америчком амбасадору у Београду, да је Југославија одлучила да изађе

51 ВА, ЈНА, 21–3–3, Извештај Одељења за пријем војне помоћи ДСНО о војној помоћи САД Југославији у времену од 1951. до 1958. године; Исто, Преглед програмованог и испорученог материјала по програмима војне помоћи 1951–1957.

52 Laković, *Војни односи Југославије и САД*, 429.

из програма војне помоћи. Изјава о заједничкој сагласности о обустављању војне помоћи потписана је три дана касније, а коминике је о томе званично објављен 12. децембра 1957. године.⁵³

* * *

Почетак реализације програма војне помоћи био је праћен и плановима о уклапању Југославије у одбрамбени систем НАТО-а у Европи. Међутим, Југославија није била спремна за формални улазак у НАТО. Одговарајући на питање Макса Бисоа, шефа делегације Социјалистичке партије Белгије, Тито је средином 1952. рекао да би „у случају агресије било на нашу земљу, било на неку другу земљу у Европи” Југославија била „на страни Европе”. Но, у наставку његовог одговора јасно је истакао да Југославија не жели да улази у било какве „писмене пактове”.⁵⁴

И на Западу су били свесни деликатности југословенске ситуације, па су се представници САД, Велике Британије и Француске трудили да пронађу одговарајућу форму за разговоре са Београдом. После низа расправа донета је одлука да они током разговора са југословенским представницима буду репрезенти својих држава, а не НАТО-а. Већ 21. октобра 1952. године три владе су се заједничким мемоаром обратиле југословенској страни са питањем да ли је она „била спремна да у блиској будућности ступи у разговоре на чисто војном нивоу, без обавеза за једну или другу страну, у циљу да се створи база за координирано планирање за случај потребе од стране три Владе, у случају совјетског или сателитског напада на Југославију”.⁵⁵

Пошто је Југославија прихватила трипартитни предлог, половином новембра дошло је до састанка две стране на којем су се показале знатне разлике у мишљењима на који начин би Југославија требало да брани своју територију од могућег напада са Истока. Због тога, упркос великим очекивањима, резултат конференције није био задовољавајући ни за једну страну. Тито је свој став о томе изнео неколико дана по завршетку разговора на седници Политбироа ЦК СКЈ, када је истакао да Југославија не би требало да улази у НАТО, али да је потребно преговарати са Турском и Грчком.⁵⁶

Неуспех првих разговора био је разматран и на заседању Савета НАТО-а одржаном у другој половини децембра 1952. године. На њему

53 *Isto*, 431; Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2006), 110–111.

54 Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 420; D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, (Београд: Službeni list SRJ, 2000), 33.

55 ДАМСПРС, СППА, 1952, ф. 14, д. 662, Мемоар Влада САД, Велике Британије и Француске влади ФНРЈ од 21. октобра 1952. године.

56 АЈ, фонд 507, Савез комуниста Југославије (СКЈ), Извршни комитет ЦК СКЈ (ИКЦКСКЈ), III/61, Записник са састанка Политбироа ЦК СКЈ од 27. новембра 1952. године.

су, пре свега, разматрани положај и улога Југославије у стратешком плану Атлантских земаља. Наиме, Војни савет, који је обухватао шефове 14 главних штабова чланица савеза, у свом извештају је анализирао последице проширења НАТО-а на Грчку и Турску, али и на целокупну атлантску стратегију на Балкану и Средњем истоку. Чланови Војног савета су констатовали да је тај простор од највећег стратешког значаја, али да је на извесним местима лако рањив, као и да му је дефанзивна снага врло слабо организована. Због тога је неколицина шефова главних штабова истицала да би било врло пожељно проширити то подручје укључивањем Југославије у НАТО, јер би само под тим условом балкански регион могао да допринесе победи у евентуалном рату против Совјетског савеза. Међутим, њима као војницима је било јасно да суделовање Југославије није зависило од војничких, већ од политичких разматрања и решења. С тим у вези, Војни савет НАТО-а је тражио решење од заинтересованих земаља, у првом реду од Италије, Грчке и Турске и инсистирао на томе да се њихове владе што пре спознају са Југославијом.⁵⁷

Када је у марту 1953. године Јосип Броз Тито посетио Лондон, он је својим саговорницима понудио „врло тесан одбрамбени аранжман”, али „који не би обавезивао Југославију на непосредно укључивање у НАТО”.⁵⁸ Истовремено, у Вашингтону је нови начелник Генералштаба ЈНА, генерал Пеко Дапчевић, имао разговоре са америчким колегама који нису донели никакав значајан помак. Американци су и даље инсистирали на својим стратегијским поставкама које су претпостављале напуштање равничарског дела Југославије и у прво време брањење искључиво северозападних делова земље (Љубљанска врата), док је генерал Дапчевић истицао да је тако нешто било немогуће и указивао на чињеницу да би ЈНА „бранила читаву Југославију, а не поједине правце”.⁵⁹

У наредном периоду Запад је још неколико пута покушавао да кроз директне разговоре Југославију непосредно и што чвршће веже за НАТО. На разговорима вођеним у Вашингтону у августу 1953. године две стране су постигле сагласност да би стратегијске концепције југословенских оружаних снага требало да буду у координацији са одбрамбеним плановима НАТО-а, нарочито ради одбране северозападних делова Југославије, за које су на Западу били највише заинтересовани. У вези са тим, представници трију западних сила предложили су „да би координацију одбрамбених планова између југословенских и савезничких снага требало аранжирати на нивоу одговара-

57 ДАМСПРС, Политичка архива (ПА), 1952, ф. 68, д. 417426, Заседање Савета Атлантског пакта у Паризу од 15. до 19. децембра 1952. године.

58 Vogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, 56–57.

59 ДАМСПРС, ПА, 1953, ф. 5, Билтен 185, Посете НГШ ЈНА снагама САД.

јућих НАТО команданта”. То се није односило само на оперативно планирање, већ и на материјалну подршку у случају рата.⁶⁰

Иако су ове формулације допринеле кратком и привременом побољшању војних односа Југославије са Западом, с обзиром на њихову неодређеност и непрецизност, оне нису помогле дугорочном превладавању несугласица између две стране. Посебну тешкоћу у реализацији договореног представљала је Тршћанска криза која је чвршће повезивање Југославије и НАТО-а учинила веома тешким. Започети процес стварања Балканског савеза допринео је томе да се разговори у овом формату више нису водили. Југославију је у западни одбрамбени систем у будућности требало укључити кроз савез са Грчком и Турском, двома чланицама НАТО-а.⁶¹

* * *

Иако су се први обриси идеје о сарадњи Југославије, Турске и Грчке појавили већ 1949, о њима је гласније почело да се говори тек две године касније. Наиме, приликом посете команданта 6. флоте америчке морнарице Средоземљу јануара 1951. године грчка штампа је свакодневно писала „о потреби организовања колективне одбране Средоземља, као продужетку Атлантског пакта и могућности да се преко тога Југославија директно или индиректно повеже са Атлантским пактом”. Већ у априлу 1951. године амерички новинар Артур Сулцбергер је предлагао Миловану Ђиласу „да Југославија, Грчка и Турска направе план заједничке одбране од СССР-а и пре избијања евентуалног рата”. Ђилас је свом саговорнику тада открио да је Тито преко њега упутио поруку шефу грчког Генералштаба у којој му је поручио да је југословенски војни врх био спреман „за разговоре око стварања војног савеза и заједничке одбране”. Да су контакти две стране ишли у добром правцу, говорила је и чињеница да су у пролеће 1951. године Југославија и Грчка размениле војне представнике.⁶²

До убрзања процеса дошло је ипак тек наредне, 1952. године, када су почели да пристижу конкретни предлози о војној сарадњи трију земаља. Додатну динамику у односе донеле су и међусобне војне посете реализоване у периоду од средине септембра до краја децембра. На

60 ВА, ЈНА, 374-1-1, Телеграм генерала Љуба Вучковића из Вашингтона, бр. 242, 5.9.1953; *Zapisnik sa razgovora Tripartitno-jugoslovenske vojne konferencije, Vašington, avgust 1953, Balkanski pakt (1953-1954)*, priredio Milan Terzić, (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2005), 446-449.

61 Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955*, 116; Nemanja Milošević, „Jugoslavija u američkoj vojnopolitičkoj strategiji odbrane Zapada od SSSR-a 1950-1954”, u: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, urednik Slobodan Selinić, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 315.

62 Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta*, 325.

претпоследњој од њих генерал Пеко Дапчевић је пред турском војном делегацијом казао: „Сматрамо да Грчка, Југославија и Турска имају о чему да разговарају у оваквој ситуацији. Ми смо упућени једни на друге због заједничке опасности од агресије која прети од СССР-а и сателитских земаља”. У сличном тону је говорио и генерал Исмаил Тунабојлу, шеф турске војне делегације, који је истакао да би за три земље несумњиво било корисно „да се споразумеју за одбрану од агресије од стране СССР-а”, пошто је сматрао да је тадашња ситуација била „озбиљна” и да је тражила „озбиљнија разматрања”.⁶³

Први трилатерални војни разговори између Југославије, Грчке и Турске вођени су у Анкари од 17. до 20. августа 1953. године. Та конференција, која је први пут на једном месту окупила представнике трију земаља, имала је за циљ да се између њих успостави војна сарадња и размотре планови заједничке одбране у случају совјетског или сателитског напада.⁶⁴ Три стране су успеле да постигну договор да би требало „продубити већ постојеће пријатељство” између њих и истакле потребу „да дође до војног споразума”. Представници све три државе су се сложили „да агресија управљена против једне од њихових земаља угрожава одбрану других и стога уколико до такве агресије дође било против свих тих земаља истодобно или одвојено требало би је сматрати као претњу и агресију против свих осталих”. На крају је договорено да би узајамна помоћ трију земаља кроз војну сарадњу требало као резултат да има не само одбрану њихових територија, него да би у складу са стратегијском важношћу географског положаја на коме су се налазиле требало да послужи и „за осигурање мира у свету”. С тим у вези, истакнута је и потреба за иностраном помоћи нарочито у авијацији и тешком наоружању.⁶⁵

Као конкретан резултат ових разговора, упркос великим притисцима САД и Велике Британије да се то не чини,⁶⁶ потписан је 28. фебруара 1953. године и Анкарски споразум, који је „по облику и садржају представљао широку основу за развој и јачање потпуне сарадње на политичком, војном, културном и економском пољу”.⁶⁷ У другом и трећем члану било је речи о одбрамбеним питањима, али су

63 Zapisnik sa sastanka jugoslovenskih i turskih vojnih delegacija, Beograd, 20, 24. i 27. decembar 1952. godine, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 163–164.

64 Nemanja Milošević, „Jugoslavija, SAD, NATO i Balkanski pakt”, u: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008), 185.

65 Memorandum sa razgovora vojnih delegacija Turske, Grčke i FNRJ u Ankari, 17–20, februara 1953, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 256–257.

66 Telegram državnog sekretara Koče Popovića J. B. Titu iz Atine, 25.2.1953, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 310.

67 Milošević, „Jugoslavija, SAD, NATO i Balkanski pakt”, 185.

она ипак третирана само начелно, па у споразуму није било конкретних обавеза за државе потписнице. У другом члану стране уговорнице су истакле своју намеру да и „даље улажу заједничке напоре ради очувања мира и безбедности, укључујући ту и заједничке мере одбране, за којима би се могла појавити потреба у случају неизазване агресије против њих”. Трећи члан је предвиђао да Генералштабови трију земаља наставе сарадњу „у циљу да својим владама подносе препоруке, утврђене споразумно, у вези са питањима одбране ради доношења координираних одлука”.⁶⁸

Одсуство конкретних војних обавеза у Анкарском споразуму била је последица југословенског става према НАТО-у, али и притисака који су западне силе усмериле ка Грчкој и Турској. Наиме, на Западу су исказивали нерасположење према идеји да се између балканских земаља склопи војни споразум пре него што се реши питање разграничења између Италије и Југославије и са дневног реда скине питање Трста.⁶⁹ Међутим, непуна два месеца касније, у априлу 1953. године, на заседању НАТО-а у Паризу, посебна комисија Политичког комитета Атлантског пакта је поново размотрила питање односа према споразуму балканских земаља и војној сарадњи Југославије, Грчке и Турске. На основу њеног извештаја Политички комитет НАТО-а је усвојио закључак да би трипартитна сарадња могла да се толерише и да она није штетила НАТО-у, али је донета одлука да се о том питању Савез не оглашава.⁷⁰

Три балканске земље су наставиле да сарађују упркос свим притисцима. Већ почетком јуна одржана је у Атини и друга Трипартитна конференција представника Генералштабова, одмах затим и састанак министара спољних послова. Као директна последица ових разговора створен је Стални секретаријат, у оквиру кога су формиране и четири комисије: политичка, војна, економска и културна.⁷¹ Овај орган је у даљем процесу институционализације балканске сарадње давао политички карактер а не војни како су то желе Грчка и Турска.⁷²

Наговештен на априлском заседању НАТО-а током лета 1953. године, став те организације према Балканском пакту је даље еволуирао. Наиме, укључивањем СР Немачке у западноевропски одбрамбени систем Југославија је постала неопходна како би се формирала ком-

68 Tekst Ankarskog sporazuma, 28.2.1953, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 311–313.

69 Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, 121.

70 ДАМСПРС, СППА, 1953, ф. 3, д. 210, Извештај југословенског амбасадора у Грчкој Радоша Јовановића поводом заседања НАТО-а у Паризу, Атина, 10.5.1953.

71 Dalibor Denda, „Друга tripartitna konferencija vojnih predstavnika zemalja Balkanskog pakta u Atini 3–12. juna 1953. godine”, u: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008), 137–140.

72 Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 86.

плетна линија одбране од југа до севера Европе. У НАТО-у су процењивали да би са овим двама земљама европска одбрана била способна да се супротстави свакој агресији дуж читаве линије европског фронта.⁷³ Артур Сулцбергер је половином јула писао да су водеће земље Запада желеле да се одбрамбени планови за Балкан између Београда, Атине и Анкаре убрзају, с обзиром на то да су они каснили у односу на степен политичког и културног зближавања трију земаља,⁷⁴ па су се у складу са тим током августа код турске и грчке владе интересовале за постигнути ниво војне сарадње.⁷⁵ Нагло интересовање НАТО-а и отопљавање његовог става у вези са Балканским пактом у лето 1953. године можемо да посматрамо и као страх од могућег повратка Југославије у Источни блок после Стаљинове смрти и првих назнака да би СССР могао да промени своју дотадашњу политику према Београду. Осим тога, директни разговори Југославије и НАТО-а (САД, Француска, Велика Британија) о укључивању Југославије у његове стратешке концепције нису ишли најбољим током, па је Балкански пакт виђен као начин да се они ипак повољно реше по западне интересе.

У новембру 1953. одржана је и трећа конференција представника Генералштабова Југославије, Грчке и Турске на којој је усвојен Трипартитни одбрамбени план са прилозима.⁷⁶ Међутим, Тршћанска криза која је тада била у пуном јеку одлагала је и формално стварање пакта трију земаља. То је било јасно и из изјаве Агаха Аксела, турског амбасадора у Београду, који је у разговору са Алешом Беблером, државним подсекретаром за иностране послове ФНРЈ, поставио питање: „Није ли нерешеност Тршћанског питања препрека за брзо склапање алијансе?“⁷⁷ Сличне вести су стизале и из грчке престонице. Наиме, југословенски војни изасланик из Атине је јављао да је САД грчкој влади јасно истакао нерешено Тршћанско питање као сметњу за склапање Балканског пакта.⁷⁸

Пошто очекивана промена политике Москве према Београду није била тако брза, из НАТО-а су још једном почетком 1954. године покушали

73 Milošević, „Jugoslavija, SAD, NATO i Balkanski pakt”, 188.

74 ВА, ЈНА, 374-1-1, Телеграм југословенског војног изасланика из Вашингтона, бр. 205, 17.7.1953.

75 ДАМСПРС, СППА, 1953, ф. 3, д. 403, Копија инструкције коју је слала II управа Генералштаба ЈНА својим војним изасланицима у вези са разговорима грчког и турског амбасадора са другом Фејићем.

76 Више о плану, видети: Dragan Nenezić, „Ratni planovi balkanskih saveznika 1953–1955”, у: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008), 344–369. Милетић, *Политика одбране Југославије*, 138–143.

77 Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara Beblera sa turskim ambasadorom u FNRJ Akselom, 16.12.1953, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 552–553.

78 ВА, ЈНА, 375-1-1, Телеграм југословенског војног изасланика из Атине, бр. 2, 10.1.1954.

да увуку Југославију директно у тај војно-политички савез. Југословенски војни изасланик из Анкаре је у фебруару те године писао да је постојала могућност да Турци и Грци на следећим разговорима покрену питање уласка Југославије у НАТО, чиме би условили стварање Балканског пакта.⁷⁹ Да такве вести нису биле без основа, показало се већ средином марта када су на једној вечери, на којој су присуствовали југословенски и грчки војни изасланик у Анкари и начелник бироа за НАТО турског Генералштаба, Грк и Турчин сложено иступили са ставом да би Југославија што пре требало да уђе у НАТО, пошто су сматрали да би на тај начин биле уклоњене све препреке око израде потпуних планова за одбрану Балкана, што је југословенски представник одбио.⁸⁰ Исто се поновило и неколико дана касније приликом разговора југословенског, грчког и француског војног изасланика у Турској, пошто је Француз изнео мишљење представника НАТО-а да су сва планирања учињена у оквиру балканске сарадње „била без икакве вредности“, додавши да стварних планирања није ни могло да буде све док Југославија не би ушла у НАТО или преузела извесне обавезе са главном командом НАТО-а за Европу.⁸¹

Упркос тако јасно израженим ставовима представника НАТО-а, већ 24. марта почела је четврта конференција војних представника Југославије, Грчке и Турске на којој се расправљало о Прилозима трипартитног плана који нису били разматрани на претходном састанку. Сви недостајући прилози су усвојени, па је на тај начин цео Трипартитни план био завршен и спреман за случај евентуалног рата.⁸² Следећи корак био је стварање војног пакта.

Иницијативу у том послу преузела је Југославија и њен председник Јосип Броз Тито. Он је у априлу 1954. посетио Турску како би покушао да у директним разговорима отклони проблеме који су кочили склапање тројног савеза. Разговори Тита и турског председника Џелала Бајара дали су резултате. У заједничком коминикеу објављеном после разговора истакнуто је да је Анкарски споразум „инструмент прворазредног значаја“ за очување мира и јачање безбедности. Посебно је подвучено да је Анкарски споразум био закључен у духу савеза и да се у складу с тим одвијала и сва делатност око његовог спровођења. „Због тога је дошло време да се он промени у један формалан савез, што је само још питање опортуности“.⁸³

79 ВА, ЈНА, 375-1-1, Телеграм југословенског војног изасланика из Анкаре, бр. 40, 18.2.1954.

80 ВА, ЈНА, 375-1-1, Телеграм југословенског војног изасланика из Анкаре, бр. 62, 15.3.1954.

81 ВА, ЈНА, 375-1-1, Телеграм југословенског војног изасланика из Анкаре, бр. 69, од 21.3.1954.

82 Memorandum i dokumenta za razgovor vojnih predstavnika u Ankari, 24. marta - 1. aprila 1954. godine, *Balkanski pakt (1953-1954)*, 578-611.

83 Zajednički kominike o razgovorima u Ankari, 16.4.1954, *Balkanski pakt (1953-1954)*, 639.

Реакције на овакав договор двојице председника биле су бурне. Американци су истакли да је таква одлука била „противна политици Стејт Департамента“, који је још увек имао намеру да Југославију директно укључи у НАТО. Италијани су такође показали своје незадовољство, пошто су сматрали да би формирањем оваквог савеза Југославија „добила војне гаранције без војних и политичких обавеза“, чиме би ојачала свој положај приликом решавања Тршћанског питања. Своје незадовољство изразила је и Грчка, „осећајући да је била заобиђена у стварима које су за њу биле од животне важности”.⁸⁴ Но, само неколико дана касније грчка влада је почела да мења свој став. Пошто се упознала са садржином разговора Тита и Бајара, Грчка се сложила са склапањем савеза.⁸⁵ И не само то. Грчка влада је после промене става о савезу, преузела иницијативу за његово стварање, пошто је истакла мишљење да би свако одуговлачење по том питању штетило њеним интересима. С тим у вези, грчки министар спољних послова, Стефанос Стефанопулос, на заседању Савета Атлантског пакта у мају 1954. године развио је живу активност како би добио сагласност чланица НАТО-а за остварење савеза, сукобљавајући се том приликом са представницима Италије, САД, Велике Британије и Француске.⁸⁶

Тито је наставио са личним ангажовањем и у јуну 1954. године отишао у Атину, где је разговарао са председником грчке владе, маршалом Александром Папагосом. Две стране су током разговора постигле потпуну сагласност о свим темама и потврдиле своју решеност да до краја доведу процес прерастања Анкарског савеза у целовити војноодбрамбени савез.⁸⁷

Одмах по завршетку Титове посете Атине започет је рад на припреми текста уговора о савезу. Ипак, посао није текао глатко, упркос ранијим јавним иступима трију страна. Највећи проблем представљало је усаглашавање ставова у вези са одређивањем узајамних обавеза чланица и обавезама Југославије према Грчком и Турској као чланицама НАТО-а, односно југословенским обавезама према Атлантском савезу у целини. Разговори о томе трајали су дуже од месец дана, а окончани су током састанка министара спољних послова трију земаља на Бледу (6–9. август 1954). Коначно, договорено је да „у случају оружане агресије против земље према којој једна или више Страна уговорница, у тренутку потписивања овог Уговора, имају обавезе узајамне помоћи, Стране уговорнице консултоваће се у погледу мера које би

84 Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 143–144.

85 ВА, ЈНА, 375–1–1, Телеграм југословенског војног изасланика из Атине, бр. 65, 10.5.1954.

86 Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 144–145.

87 Zabeleška o razgovorima J. B. Tita i predsednika grčke vlade Papagosa, 3.6.1954, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 646–648.

било умесно предузети, у сагласности с циљевима Уједињених нација”.⁸⁸ Дакле, цитираним чланом је било предвиђено да, уколико би дошло до напада на неку земљу НАТО-а према којој су Грчка и Турска имале обавезе, чланице Балканског савеза не би одмах ступиле у рат, него би се прво консултовале и на основу договора донеле одлуку. На тај начин Југославија је успела у својој намери да Балкански савез барем формално остане независан од НАТО-а, тј. оставила је себи могућност да самостално одлучује о томе да ли би се укључила у одбрамбени рат на страни Запада. Пошто је на овај начин усаглашен комплетан текст уговора о савезу, три земље су га потписале 9. августа 1954. године.

Међутим, практично од тренутка потписивања уговора о савезу, Балкански пакт је почео да се гаси. Била је то последица неколицине догађаја који су се подударали једни са другима. Најпре, између Југославије и Совјетског Савеза започео је процес нормализације односа, чиме је Београд био ослобођен притиска са Истока. Истовремено, започео је и грчко-турски спор око Кипра који је свој врхунац достигао у септембру 1955. године. Оваква ситуација потпуно је паралисала ионако слабу активност на испуњавању задатака тројног савеза. У наредном периоду сарадња трију земаља све више се сводила на комуникацију стручних тела. Током 1956. године све активности биле су практично сведене на двојну сарадњу Југославије и Грчке.⁸⁹ Грци су у једном мемоару из августа 1956. године истакли да се Балкански савез налази у „стању готово потпуног гашења”.⁹⁰

* * *

Сарадња са земљама Запада помогла је Југославији да превлада кризу насталу после раскида односа са Совјетским Савезом. Добијена војна помоћ била је драгоцене и допринела је повећању југословенске одбрамбене способности. Укључивање у стратегијске планове НАТО-а на југу Европе засигурно је имало утицаја на земље Истока и њихове евентуалне планове о нападу на Југославију. С друге стране, Југославија није била спремна да се директно укључи у НАТО, без обзира на то што су њени лидери каткад изјављивали да би она била на страни тог савеза у евентуалном европском сукобу. На тај начин она је покушавала да колико-толико сачува свој независан положај.

88 Tekst Bledskog ugovora, 9.8.1954, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 724.

89 Tatjana Lečić, „Uzroci krize u funkcionisanju Balkanskog saveza”, *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, (Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008), 165.

90 Grčki Aide-memoire o Balkanskom savezu i Kiparskom pitanju, 21.8.1956, *Balkanski pakt (1953–1954)*, 893.

Ка несврстаности: Војна сарадња Југославије и држава Трећег света

Страх од Истока који је, упркос почетку процеса нормализације односа, још увек био присутан и оптерећеност једностраном сарадњом са Западом, натерали су југословенски државни и политички врх да крене у потрагу за алтернативним, „трећим путем”. Југославија је још 1950. године кроз дискусије вођене у Савету безбедности ОУН у вези са Корејским ратом упозоравала на блоковску поделу света и на опасност коју она носи. Истовремено, југословенско државно руководство било је сигурно у то да сукоб између два блока опредељује земље које нису припадале ниједном од њих за политику несврстаности.

Захтеви да се одбрани мир, критика политике интересних сфера настале не крају Другог светског рата, а која је била извор поделе света на блокове, протести против економске, политичке и војне агресије, али сваког хегемонизма и мешања у унутрашње ствари независних земаља, као и подршка тежњама азијских и афричких народа да буду слободни и независни, били су само неки од елемената нове југословенске спољнополитичке платформе. У исто време био је то један од начина одбране сопствене земље.⁹¹ Оно што је било карактеристично јесте да је успостављање блиских политичких односа са афро-азијским земљама у највећем броју случајева долазило тек после развоја војних односа.⁹²

Као карактеристичне примере те сарадње на овом месту ћемо издвојити Бурму, Египат и Сирију. Прва од земаља „Трећег света” са којом је Југославија успоставила интензивну војну сарадњу била је Бурма, пошто су војни контакти успостављени већ у децембру 1951. године.⁹³ Конкретнија сарадња започета је у лето идуће године, након што је у Југославију дошла политичко-дипломатска делегација Бурме. Приликом те посете југословенска страна је обећала „да ће Југославија, иако сама још увек у прилично тешком положају, ипак одвојити нешто муниције и лаког наоружања за бурманску армију”.⁹⁴ Југословени су у узвратну посету отпутовали у децембру 1952. године, а тада су од бурманске стране добили и прву листу муниције и наоружања коју

91 Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, 129–130.

92 Марко Б. Милетић, „Војна сарадња Југославије и земаља „Трећег света” током 1950-их као парадигма за успостављање политичких односа и стварање Покрета несврстаних”, *Дипломатија и безбедност* 1/2023, 130.

93 Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta*, 391.

94 AJ, 836, I-2-a/19, Пријем чланова бурманске делегације, У Џо Нijена и Џо Зооа код Магшала Тита на Врионима; Јован Чавошки, „Рука пружена преко света: југословенска подршка Бурми у борби против спољне агресије 1952–1954”, *Токови историје* 2/2018, 153.

је она желела да купи у Југославији.⁹⁵ Пошто је непосредно по одласку југословенске делегације раскинула одбрамбени уговор са Великом Британијом, бурманска влада је Југославији у септембру 1953. године званично предала захтев за куповину наоружања,⁹⁶ да би у новембру листа била допуњена новим поруџбинама.⁹⁷ Осим испоруке наоружања и војне опреме крајем 1953. и почетком 1954. године, у Југославији је боравило и више група бурманских официра са различитим задацима, од посете југословенских војноиндустријских капацитета до обуке у руковању и гађању са добијеним средствима.⁹⁸

Одлука Бурманаца да прекину сарадњу са Великом Британијом и Сједињеним Америчким Државама и наоружање почну да купују у Југославији била је условљена страхом да би Запад испоруку наоружања користио као неки вид притиска и сумњом да би муницију добијали „увек када им затреба“.⁹⁹ С друге стране, Југославија није постављала никакве услове, па су Бурманци жалили што нису раније успоставили сарадњу са Југославијом, чиме би избегли сталне британске уцене.¹⁰⁰

С обзиром на то да се југословенско наоружање показало као изузетно у борбеним условима, током 1954. године уследили су нови захтеви за куповину, а интензивна војна сарадња настављена је и током наредних година. Бурма је тако постала земља у коју је Југославија извозила највише војног материјала. Вредност наоружања и војне опреме коју је Југославија извезла у Бурму 1957. порасла је у односу на 1954. годину четири пута. Наиме, у току 1957. у Бурму је извезен различит војни материјал у вредности од 4.176.159 америчких долара, што је представљало 77,5% војног извоза Југославије те године.¹⁰¹

Поред Бурме, најинтензивнија војна сарадња успостављена је са Египтом. До ближих контаката две стране дошло је након 1952. године и револуционарних дешавања у Египту. Сукоб са Великом Британијом онемогућавао је Египат да набави било какав војни материјал на западном тржишту, што је Југославија видеала као своју шансу.¹⁰² Марко Никезић, тада југословенски амбасадор у Каиру, развио је живу ак-

95 ВА, ЈНА, 3-1-2949, Извештај војне делегације о боравку у Бурми.

96 ДАМСПРС, ПА, 1953, ф. 15, д. 416496, Забелешка о разговору саветника амбасаде ФНРЈ у Бурми друга Симића са Маунг Маунгом, сталним секретаром Министарства одбране, 23.9.1953; Чавошки, „Рука пружена преко света“, 155-156.

97 ДАМСПРС, ПА, 1953, ф. 15, д. 416496, Забелешка о разговору саветника амбасаде ФНРЈ у Бурми друга Симића са Маунг Маунгом, сталним секретаром Министарства одбране, 26.10.1953.

98 Чавошки, „Рука пружена преко света“, 160.

99 ДАМСПРС, ПА, 1953, ф. 15, д. 416496, Извештај саветника Ж. Симића Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ, 4.12.1953.

100 Чавошки, „Рука пружена преко света“, 161-162.

101 ВА, ЈНА, 22-4-5, Годишњи извештај војне привреде за 1957. годину.

102 Александар Животић, „Југословенско-египатски војни односи 1953-1956“, *Токови историје* 1-2/2007, 155-156.

цију на том плану, па је као резултат тога уследила и посета египатске војне делегације Југославији у августу 1953. године. Конкретни резултати посете су били видљиви већ у току наредног месеца када је египатска страна доставила захтев за куповину различите муниције и друге војне опреме.¹⁰³

Сарадња је додатно учвршћена током 1954. године. Најпре су у јануару две стране склопиле четири уговора о куповини југословенског оружја, муниције и сировина за војну индустрију, чиме су далеко премашени захтеви из септембра претходне године, да би потом две земље постигле договор и о отварању војних изасланстава у Београду и Каиру, што је требало да олакша даљу војну сарадњу. Нови уговор о испоруци наоружања потписан је у јануару 1955. године, па се чинило да је Југославија преузела примат на египатском војном тржишту.¹⁰⁴ Међутим, полет у војним односима две стране прекинут је током 1956. године, након што су Египћани потписали уговор о испоруци наоружања са Чехословачком.¹⁰⁵

Осим испоруке наоружања и другог војног материјала, југословенска страна је примила у своје војне школе и одређени број египатских официра и подофицира током јесени 1955. године. Но, овај вид војне сарадње две земље био је посебно изражен током 60-их година.¹⁰⁶ Посебну епизоду у војним односима ФНРЈ и Египта представљало је и ангажовање југословенског одреда у склопу мировних снага ОУН у Египту по завршетку Суецке кризе 1956. године.¹⁰⁷

У слично време када и са Египтом, војни односи су успостављени и са Сиријом, пошто су две земље размениле посете војних делегација, али конкретних резултата није било све до друге половине 50-их. Тек у тренутку када се Сирија суочила са могућим нападом Турске, војна сарадња две земље је конкретизирана. Била је то веома значајна епизода у еманципацији југословенске политике несврставања, с обзиром на то да је Југославија почела да извози наоружање у земљу која се сукобљавала са њеном савезницом из Балканског пакта, чиме је директно кршила осми члан Бледског уговора.¹⁰⁸ Међутим, југословенском државном руководству је у том тренутку далеко важније било јачање

103 Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta*, 393–394.

104 Животић, „Југословенско-египатски војни односи 1953–1956“, 158–161.

105 Милетић, „Војна сарадња Југославије и земаља „Трећег света“...“, 139.

106 Животић, „Југословенско-египатски војни односи 1953–1956“, 166.

107 Више о томе, видети: Александар Животић, *Југославија и Суецка криза 1956–1957*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008); Војан Dimitrijević, *UNEF: The Yugoslav contingent: Yugoslav army contingent in the Sinai Peninsula 1956–1957*, (London: Helion & Company Limited, 2019).

108 Осмим чланом Бледског уговора су се Југославија, Грчка и Турска обавезале да неће учествовати ни у каквој коалицији која би била уперена против једне од њих и да неће предузимати никакову обавезу у несагласности са уговором.

односа са афро-азијским земљама него испуњавање обавеза према готово непостојећем Балканском пакту. Када је 1957. године сукоб Сирије и Турске достигао врхунац и када је турска армија извршила концентрацију својих јединица према Сирији, Коча Поповић, тада државни секретар за иностране послове ФНРЈ, у дебати вођеној у Генералној скупштини ОУН енергично је захтевао да се турски притисак отклони, као и да се предузму све потребне мере за мирно решавање спора двеју држава.¹⁰⁹

* * *

Три приказане епизоде имале су веома значајан утицај за каснији развој блиских политичких односа и сарадње у оквиру несврстане групе земаља. За то је од посебне важности био и начин на који је остваривана војна сарадња. Наиме, афро-азијске земље су пре успостављања војне сарадње са Југославијом имале негативна искуства у војним односима са великим силама које су од њих ради испоруке наоружања и друге опреме тражили одређене уступке. С друге стране, Југословени су на све захтеве одговарали без условљавања, што је наилазило на веома позитивне реакције. Нарочито истичемо и чињеницу да је Југославија поменутих земљама наоружање и војну помоћ испоручивала у време када су се оне суочавале са озбиљним спољним претњама или са ратом, а то је додатно подигло углед Југославије и њеног руководства и помогло у каснијем успостављању ближих политичких односа.

Закључак

У периоду омеђеном временским границама нашег рада безбедност Југославије је практично без престанка била угрожена. На њеним границама вођени су у појединим тренуцима и прави мали ратови. Због тога је улога војног фактора у спољној политици била веома важна. Совјетска помоћ у изградњи Југословенске армије у првим послератним годинама допринела је ЈА да са ратног пређе на мирнодопски колосек, али и да се технички и кадровски постави као једна модерна оружана сила. Било је то веома важно како би се отклониле могуће безбедносне претње које су долазиле са Запада, посебно у региону Трста и Јулијске крајине.

Сукоб са Информбироом у лето 1948. године довео је земљу у потпуну међународну изолацију и суочио је са могућим нападом са Истока. На њеним границама свакодневно је долазило до оружаних сукоба, а неретко је било и рањених и погинулих војника. Излаз из

109 Милетић, „Војна сарадња Југославије и земаља „Трећег света“...”, 143.

такве ситуације југословенско државно руководство потражило је на Западу, од кога је у наредним годинама добило значајне количине наоружања и друге војне опреме које су омогућиле модернизацију Југословенске народне армије, посебно оклопних и ваздухопловних јединица као њене ударне снаге. Осим тога, укључивање у стратегијске планове НАТО-а и склапање Балканског пакта са Грчком и Турском омогућило је Југославији да преброди овај тежак период и сачува безбедност своје земље.

Негативна искуства стечена како кроз сукобе тако и кроз сарадњу са оба зарађена блока натерали су југословенски државни врх да потражи трећи пут. Он је неминовно морао да се креће средином и непристајањем ни уз једну страну. На том трагу, крајем посматраног периода, дошло је и до војне сарадње са низом афро-азијских земаља. Она је била парадигма и увод у стварање бољих политичких односа који су као крајњи резултат имали стварање Покрета несврстаних. Сарадња са несврстаном групом земаља била је један од начина на који је Југославија у времену које излази из оквира наше теме отклањала безбедносне изазове са којима се суочавала.

Sources and Literature

Arhiv Jugoslavije: Fond 40, Privredni savet FNRJ; Fond 50, Predsedništvo Vlade FNRJ; Fond 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije; Fond 836, Kancelarija maršala Jugoslavije; Fond 837, Kabinet Predsednika Republike.

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije: Fond Politička arhiva; Fond Strogo poverljiva politička arhiva.

Istorijski arhiv Beograda: Legat Konstantina Koče Popovića i Lepe Perović.

Vojni arhiv: Fond JNA.

Balkanski pakt (1953–1954). Priređivači Milan Terzić i drugi. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2005.

Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945–1956. Priređivači Ljubodrag Dimić i drugi. Beograd: Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Ministarstvo inostranih poslova Ruske Federacije, 2010. (Cyrillic)

Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941–1945: Dokumenti i materijali. Priređivači Branko Petranović i drugi. Beograd: Savezno ministarstvo za inostrane poslove, Vojnoistorijski institut, 1996. (Cyrillic)

Životić, Aleksandar (priređivač). *Vašingtonska konferencija 1951: Jugoslovensko približavanje SAD*. Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za noviju istoriju Srbije, 2015. (Cyrillic)

Bekić, Darko. *Jugoslavija u Hladnom ratu: Odnosi sa velikim silama 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988.

Bogetić, Dragan. *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*. Beograd: Službeni list SRJ, 2000.

Bogetić, Dragan. *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Bogetić, Dragan. „Vojni pregovori Jugoslavije sa Zapadom u svetlu opasnosti od oružane intervencije istočnoevropskih država”. *Vojnoistorijski glasnik* 1–2/2008, 88–105. (Cyrillic)

Čavoški, Jovan. „Ruka pružena preko sveta: jugoslovenska podrška Burmi u borbi protiv spoljne agresije 1952–1954”. *Tokovi istorije* 2/2018, 143–176. (Cyrillic)

Denda, Dalibor. „Druga tripartitna konferencija vojnih predstavnika zemalja Balkanskog pakta u Atini 3–12. juna 1953. godine”. u: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, 136–148. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008.

Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1947)*. Beograd: Arhipelag, 2014.

- Dimitrijević, Bojan B. „Jugoslovensko-sovjetski vojni odnosi 1945–1948”. *Istorija 20. veka* 1/1997, 87–96.
- Dimitrijević, Bojan B. *Jugoslavija i NATO (1951–1957)*. Beograd: Tricontinental, Vojska 2003.
- Dimitrijević, Bojan B. *Od Staljina do Atlantskog pakta: Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945–1958*. Beograd: Službeni list SCG, 2005.
- Dimitrijević, Bojan. „Jugoslavija i NATO 1951–1958: Skica intenzivnih vojnih odnosa”. u: *Spoljna politika 1950–1961*, urednik Slobodan Selinić, 255–274. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Dimitrijević, Bojan B. *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.
- Dimitrijević, Bojan. *UNEF: The Yugoslav contingent: Yugoslav army contingent in the Sinai Peninsula 1956–1957*. London: Helion & Company Limited, 2019.
- Dimitrijević, Bojan. „Američka vojna misija – AMAS u Jugoslaviji 1951–1958”. *Diplomatija i bezbednost* 2/2022, 221–242. (Cyrillic)
- Dimitrijević, Bojan i Dragan Bogetić. *Tršćanska kriza 1945–1954: Vojno-politički aspekt*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009.
- Laković, Ivan. *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006.
- Laković, Ivan. *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD 1948–1961*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2012.
- Lečić, Tatjana. „Uzroci krize u funkcionisanju Balkanskog saveza”. u: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, 154–166. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008.
- Lis, Lorijen M. *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavije i Hladni rat*. Beograd: BMG, 2003.
- Miletić, Marko B. „Incidenti na granicama između Jugoslavije i zemalja Informbiroa (1948–1955)”. *Tokovi istorije* 2/2020, 185–208. (Cyrillic)
- Miletić, Marko B. *Politika odbrane Jugoslavije (1945–1959)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Medija centar „Odbrana”, 2022. (Cyrillic)
- Miletić, Marko B. „Vojna saradnja Jugoslavije i zemalja „Trećeg sveta” tokom 1950-ih kao paradigma za uspostavljanje političkih odnosa i stvaranje Pokreta nesvrstanih”. *Diplomatija i bezbednost* 1/2023, 129–162. (Cyrillic)
- Milkić, Miljan. *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012.
- Milošević, Nemanja. „Jugoslavija, SAD, NATO i Balkanski pakt”. u: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, 176–200. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008.

- Milošević, Nemanja. „Jugoslavija u američkoj vojnopolitičkoj strategiji odbrane Zapada od SSSR-a 1950–1954”. u: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, urednik Slobodan Selinić, 207–231. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Nenezić, Dragan. „Ratni planovi Balkanskih saveznika 1953–1955”. u: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, 344–369. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008.
- Novak, Bogdan C. *Trieste 1941–1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.
- Petranović, Branko i Sava Dautović. *Velika šizma: Četrdesetosma*. Podgorica: CID, 1999.
- Popović, Nikola. *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu 1941–1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988.
- Ristović, Milan. *Na pragu Hladnog rata: Jugoslavija i građanski rat u Grčkoj (1945–1950)*. Beograd: Filozofski fakultet, 2016. (Cyrillic)
- Ritter, Laszlo. „War on Tito’s Yugoslavia? The Hungarian Army in Early Cold War Soviet Strategies”. u: *Balkanski pakt 1953/1954: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Beogradu 9. i 10. novembar 2005*, urednik Nemanja Milošević, 251–281. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008.
- Vestad, Od Arne. *Globalni Hladni rat: Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*. Beograd: Arhipelag, 2008.
- Životić, Aleksandar. „Jugoslovensko-egipatski vojni odnosi 1953–1956”. *Tokovi istorije* 1–2/2007, 154–169. (Cyrillic)
- Životić, Aleksandar. *Jugoslavija i Suecka kriza 1956–1957*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Životić, Aleksandar. „Zašto je reorganizovana Jugoslovenska armija 1948? Ratni plan ‘Maksimum’”. *Istorija 20. veka* 1/2008, 57–70.
- Životić, Aleksandar. *Jugoslavija, Albanija i velike sile (1945–1961)*. Beograd: Arhipelag, Institut za noviju istoriju Srbije, 2011. (Cyrillic)
- Životić, Aleksandar. *Jugoslovensko-sovjetske vojne suprotnosti (1947–1957): Iskušenja savezništva*. Beograd: Arhipelag, Institut za noviju istoriju Srbije, 2015. (Cyrillic)
- Životić, Aleksandar. „Insistiranje na principima? Jugoslavija i počeci rata u Koreji (1950–1951)”. *Annales, Series Historia et Sociologia* 4/2015, 593–600.
- Životić, Aleksandar. „Strah ili realnost? Mogućnost sovjetske vojne intervencije u Jugoslaviji 1948–1953”. *Istorija 20. veka* 1/2022, 107–128.

Summary

Marko Miletić

FROM EAST THROUGH WEST TO SOUTH: THE ARMY IN THE FOREIGN POLICY OF SOCIALIST YUGOSLAVIA 1945–1958

Abstract: On the basis of archival material, published sources and historiographical literature, the work analyzes the reciprocal relationship between the army and foreign policy. The work is divided into three chronological sections, in which new horizons for Yugoslav foreign policy and new challenges for the security of the Yugoslav army arose, which had to be overcome.

Keywords: Yugoslavia, army, foreign policy, Cold War, East, West, NATO, Balkan Pact, non-aligned, military cooperation

In the period to which our work is limited, the security of Yugoslavia was practically under constant threat. At certain times, real small-scale wars were fought on its borders. For this reason, the role of the military factor in foreign policy was very important. The Soviet Union helped to build up the Yugoslav army in the early post-war years. This assistance helped the Yugoslav army to make the transition from wartime to peacetime, but also to position itself as a modern armed force in terms of technology and personnel. This was very important in order to eliminate potential security threats from the West, particularly in the Trieste area. The conflict with the Cominform in the summer of 1948 led to complete international isolation and a possible attack from the East. There were daily armed clashes at the borders, in which soldiers were often wounded and killed. The Yugoslav leadership sought a way out of this situation in the West, from which it received considerable quantities of weapons and other military equipment in the following years, which enabled the modernization of the Yugoslav People's Army, especially the armoured and air units, as its fighting force. The inclusion in NATO's strategic plans and the conclusion of the Balkan Pact with Greece and Turkey enabled Yugoslavia to overcome this difficult period and maintain the security of its country. Negative experiences gained both through conflicts and through cooperation with East and West forced the Yugoslav leadership to look for a third way. It inevitably had to move in the middle and not take the side of either side. This path led to military cooperation with a number of Afro-Asian countries at the end of the period under review. It was a paradigm and a prelude to the establish-

ment of better political relations that led to the creation of the Non-Aligned Movement. Participation in the Non-Aligned Movement was one of the ways in which Yugoslavia overcame the security challenges it faced in a period that goes beyond the scope of our topic.